

Mirko Novák

Problém vědecké teorie hodnot (I-II)

(I) Problém vědecké teorie hodnot, Česká mysl 29, 1933 = Hodnoty a dějiny, Praha 1947, s. 17-21; II. Poznání a hodnocení, revue Bratislava 7, 1934, s. 77-93)

(I) Filosofie hodnot byla od dob Windelbandových a Münsterbergových mnohdy prohlašována za hlavní obor filosofie vůbec. (...) Jestliže se nehodláme vázat hotovými názory o autonomii hodnot, odpovídající mi tomu nebo onomu filosofickému systému, nebo aspoň jeho ideovému naladění, položme si především otázku *metody*, otázku, jak si počínat, abychom došli takového poznání hodnot, jejich původu a vývoje, jejich druhů a soustav, které by nezáviselo na tom nebo onom filosofickém stanovisku, nýbrž odpovídalo požadavkům vědeckého důkazu a logického myšlení vůbec. Z tohoto hlediska budeme především rozlišovat: na jedné straně představy, pojmy, soudy a nauky o hodnotách, které vznikají tím, že prožívající akt hodnocení, uvědomujeme si jeho obsah (a to nejen jako individua v okruhu osobnosti, nýbrž i jako individua v okruhu společnosti), vyjadřujeme ten obsah formou logickou, pojmem a soudem, soudy takové porovnáváme s jinými téhož druhu, vyvozujeme z nich soustavy hodnot a názory na hodnoty vůbec; na druhé straně *substrát* všech těch představ, pojmů, soudů a názorů ve věci hodnot, *životní proces*, z něhož obsah hodnocení a hodnoty vyplývají.

Naše představy, pojmy a soudy o hodnotách vyjadřují tedy rozmanitý obsah našeho hodnocení. Jimi si uvědomujeme, že to neb ono je nebo není způsobitelné tak neb onak uspokojit naše potřeby, tužby a snahy, hmotné i duchovní, individuální i kolektivní. Tu způsobitelnost nebo nezpůsobitelnost, která ve všem všudy závisí na oněch jmenovaných potřebách, tužbách a snahách a s nimi se také mění, vyjadřujeme tedy formou pojmu, soudu, názoru apod., a řídíce se daným stavem svých potřeb, tužeb a požadavků, pokládáme ji za danou skutečnost, za daný fakt. Z hlediska těch potřeb jistě právem. A protože všechen náš život, ať hmotný nebo duchovní, je především tužba, snaha a cíl, tedy hodnocení (nezáleží na tom, zda pojmem a soudem vyslovené či uvědoměné méně jasně), a poněvadž ty snahy a cíle se navzájem křížují, ba mnohdy vylučují, hned se ptáme, které ty cíle jsou užitečné a prospěšné, které dobré a ušlechtilé, které krásné a povznášející a jakými prostředky jich nejlépe dosáhneme. A nejen to. Vycházejíce ze skutečnosti hodnot, z faktu hodnocení, sestavujeme z těch otázek celé disciplíny, jichž ústředním problémem je, *jak* hodnotit a *co* hodnotit.

A tu si právě musíme z metodologického hlediska odpovědět na několik otázek, které mají pro vědecký výzkum oblasti hodnot zásadní význam. Učinili jsme totiž vše, co je v možnostech našeho poznání již tím, že jsme prostě vyšli z tohoto faktu? Je ten fakt tím posledním, nač narážíme, hledající, co jsou hodnoty a co je hodnota vůbec? A není-li, můžeme právě z něho rušit strukturu děje, do níž je zapojen jako u faktu pro naše poznání výchozího? A dále, není ten fakt pro svou měnivost poněkud nespolehlivým východiskem soudů a názorů, které činí nárok na objektivní vědeckou platnost? Je možno jej pokládat za daný fakt vědecký, např. za onu danou „Tatsache“ fenomenologů, na níž navazují svou „strengere Wissenschaft“?

Není pochyby, že se hodnoty hospodářské i duchovní, jak jsou dány v okruhu tradované vědecké zkušenosti, *mění*. Jsou v neustálém pohybu, vznikajíce a zanikajíce. Proto nemůžeme vzít předpoklad hodnot neměnných, věčných, absolutních rovnou za východisko bádání, za daný fakt, vědecky prokázaný, neboť bychom tak vycházeli z dogmatu.¹ Nuže, jsme-li nuceni dbát změn hodnot, jejich

vzniku a zániku, nezbyvá než hledat *příčiny a podmínky* těch změn, jde-li o to, abychom učinili vše k dalšímu a hlubšímu poznání sféry hodnot. Jsme tedy nuceni přiznat, že vycházíme-li z pouhého obsahu hodnocení, jak jej prožíváme a vyslovujeme soudy o hodnotách, jakožto ze základního daného faktu, necháváme bez povšimnutí nebo zamlčujeme řadu otázek o jejich příčinách a podmínkách, které položit je požadavkem každého vědeckého postupu.

Jestliže jakkoliv pomíjíme příčiny změn v obsahu hodnocení a je-li naším východiskem toliko fakt, že tak nebo onak hodnotíme, pomíjíme tím vlastní oblast vědeckého výzkumu hodnot. Přecházíme tím hlavní otázky ve věci hodnot, tj. otázky o podmínkách a příčinách procesu a aktu hodnocení jakožto životního děje a úkazu, s nímž se shledáváme především u člověka a v lidské společnosti. Ty otázky vyjadřují koneckonců to, nač se především ve vědě ptáme, totiž záhadu spojitosti studovaného jevu s jevy ostatními, z nichž nějak vyplývá. Ať již je taková spojitost jen spojitostí našich představ a idejí, nebo existuje-li skutečně mimo nás, ptát se na ni musíme, hodláme-li svobodně vědecky myslit.

Co však značí nutnost připustit tyto otázky pro předpoklad autonomní sféry hodnot, kterou, jak často slýcháme, není dovoleno komolit nějakým naturalismem, scientismem apod.? Co znamená to, že se z vědeckého hlediska nemůžeme spokojit argumentací, že to a ono je krásné, dobré a užitečné, protože je to krásné, dobré a užitečné, nebo proto, že se to vztahuje k něčemu ještě krásnějšímu, lepšímu a užitečnějšímu, co sice není, ale „být má“? Jinými slovy, co značí pro ten předpoklad, že nedovedeme žádnou věc vědecky vysvětlit jako spadlou z nebe a že nás vědecké myšlení nutí ji vysvětlovat spojitostmi s věcmi ostatními? Značí to tolik, že nutnost připustit tyto otázky prolamuje hranice axiologie a timologie jakožto autonomních, na vědě nezávislých, filosofických disciplín. Jakmile se totiž zeptáme, odkud se hodnoty berou, tj. jak souvisí se světem ostatním a s tím, co o něm již víme, v tom okamžiku vykročíme ze začarovaného cirkulu hodnot: nedovedouce pochopit, že jedna a táž věc by byla zároveň následkem a příčinou, podmínkou a věcí podmíněnou, ptáme se po příčinách a podmínkách *jiných*, po ne-axiologických (psychologických, biologických, sociologických apod.) příčinách a podmínkách jevů axiologických.

¹ Po této stránce se dogmatu značně blíží např. fenomenologie, která z „neměnné danosti“ (Gegebenheit) fenoménu „Wert“ učinila ontologický princip.

(II) Problém poznání a hodnocení. Problém hodnot je méně vzdálen problému poznání, než naznačovali některými svými rozlišeními idealističtí původci filosofie hodnot. Jako poznání i hodnocení možno uvést v souvislost s obecným dějstvím biopsychickým. Souvisí s ním těsněji, než poznání samo. K vyjasnění té souvislosti a k stanovení teoretického poměru oblasti poznání a oblasti hodnocení nutno však nejprve vysvětlit, jak vyplývá pojem hodnoty z prožívaných a uvědomovaných obsahů života, jak totiž ty obsahy krystalizují ve vědomí, pokud ovšem máme na mysli vědomí se schopností logickou.

Zmínivše se o některých názorech biologů na senzibilitu živé plasmu, upozornili jsme na to, že všude tam, kde shledáváme dráždivost, byť i to bylo u organismů nejjednodušších, máme předpokládat jistý prvek pocitu života, jakýsi atom vědomí. Tento prvotní obsah života rychle vzrůstá ve stoupající řadě vývoje, stoupá z oblasti instinktů vždy blíže k prahu jasného vědomí, až konečně u člověka dosahuje nejvyšší

vědomé intenzity. V komplexech uvědomělých hnutí pudových, citových a volních, i hnutí vyšších a složitějších, jimi podmíněných, v citech etických a estetických, nabývá podoby zvláštního, jednotně a celkově uvědoměného duševního obsahu, jež nazýváme zážitkem. Všechn individuální lidský život je ustavičným planutím takových zážitků. Jejich rozmanitost je bez konce a jejich intenzita nemá mezí. Jsou zdrojem nejkrásnějších lidských projevů a nejsvětějších činů, ale i pramenem bolesti a utrpení. Jsou životem samým.

Vědomí člověka jakožto nejvyšší integrace všeho tohoto životního dění není však jen prožíváním nekonečně rozmanitých životních obsahů, proudem zážitků, uvědoměným ze všeho tvorstva nejjednodušší a nejintenzivnější. Je to zároveň možnost ty vlastní obsahy pozorovat a schopnost abstrahovat od nich pojmy a soustavy pojmů. Smutek, láska, úzkost, zloba, nenávisť, ale i hlad, žízeň, bolest, touha a strach jsou takové pojmy. Ale ani na tom vědomí nepřestává. Není a nemůže být v jeho povaze jakožto vrcholného fenoménu života své obsahy jen pasivně registrovat. V každém uvědoměném obsahu života, ať je to hlad, láska, mravní rozhořčení nebo jiný stav, jež nelze snad vůbec pojmem vystihnout, je prvek životní tendence, ať individuální nebo kolektivní. Je v něm jistý nárok života, který chce být uplatněn nebo uplatněn byl (jde-li např. o stavy klidu, radosti, normální únavy apod.) a který stoupá od prostých potřeb pudových až k složitým hnutím celé bytosti, fyzické i psychické, jež nazýváme duchovými.

Životní nárok, tendenci životní, od nejnižší pudové k nejvyšší duchové nelze však uspokojit bez spolupůsobení činitelů vnějších, existujících mimo individuální organismus a jeho vědomí. Tendence života se naplňují v dokonalých reakcích, a ty předpokládají své popudy. Dlouhá řada věcí, jevů a dějů, ať byly dány přírodou, nebo teprve vytvořeny společnou lidskou prací a společenským soužitím, poskytuje člověku rozmanité možnosti ukojení životních nároků, individuálních i kolektivních, fyzických i psychických.

A tu si vědomí samo vymezuje v představách a pojmech okruh skutečnosti vnější i vnitřní, jež odpovídá jeho obsahům, poskytujíc nějakou možnost naplnění životních tendencí, pudových i duchových, individuálních i společenských. Při tom měří a určuje kladný i záporný význam skutečnosti, kterou intenduje, čili vědomí tu skutečnost *hodnotí*. Představy o rozmanitém významu skutečnosti vnější a vnitřní pak očišťuje, zpracovává a třídí v logické formy pojmů, v pojmy hodnot.¹

Je nyní otázka, v jaké míře všechno toto vnitřní životní dění je nebo může být předmětem poznání, tj. obecněji vyjádřeno, v jakém poměru je oblast poznání k oblasti hodnocení. Jde tedy o to – je-li nám dovoleno užít vlastní terminologie – jak a pokud lze tento proud životních obsahů, ať jen prožívaných nebo zároveň i logicky, pojmově uvědomovaných, zahrnovat v okruh kapacity noetické, v okruh možnosti poznání. Z toho, co jsme výše pověděli o kapacitě noetického subjektu, vyplývá, že nemůže zde jít o její stránku extenzivní, týkající se poznávání smyslového a skutečnosti vnější, nýbrž jedině o její stránku intenzivní, jež se vztahuje k poznání bezprostředně uvědomované skutečnosti vnitřní.

Nejlépe tu věc osvětlíme z hlediska historicky genetického. Z tohoto hlediska můžeme vcelku rozeznávat čtverý poměr oblasti poznání k oblasti hodnocení. Poměr první je negativní: sféra poznání a sféra hodnocení se nedotýkají. Poznání se týká světa vnějšího a uskutečňuje se smysly. Je ryze extenzivní. Skutečnost vnitřní je oborem náboženství, umění, mystiky, magie apod. Příkladem nám může být prvá doba myšlení řeckého, doba tzv. filosofie kosmologické. Poměr druhý je již kladný:

oblast poznání vnějšího, smyslového, extenzivního se dotýká oblasti zážitku a hodnocení, aniž ji vylučuje jako zdroj moudrosti a vědění o životě, tedy jakési praktické filosofie. I zde nám může posloužit příklad z dějin řeckého myšlení, a to doba tak řečené filosofie antropologické. V ní objevuje myslitel vlastní své nitro, inspiruje se citem etickým, estetickým a sociálním neméně než vlastní tvůrčí obrazností. Ta umožňuje promítat svůj zážitek ve formách pojmů do absolutní oblasti nadmyslna. Přes to, že toto stadium vytvořilo podivuhodná díla obraznosti myslitelské i básnické (filosofie Platonova), nutno je ve vývoji poměru problému poznání a hodnocení pokládat za stadium průchodné. Svědectvím té průchodnosti je historická zkušenost, že byť se v teorii připouštěla souřadnost oblasti poznání a hodnocení, skutečnosti vnější i vnitřní (např. dnešní teoretický poměr přírodověd a duchověd), v případech konkrétních a u jednotlivých myslitelů převažuje koneckonců vždy tendence k nitru nebo k vnějšku, k zážitku nebo k výzkumu. Platon sám a před ním již Sokrates jsou typičtí svým sklonem ke skutečnosti vnitřní, k oblasti hodnot, naproti tomu se Demokritos, ač i on byl nepochybně nadán schopností zážitku, zřejmě klonil k výzkumům exaktním a k ryze vědecké kombinaci. U nás máme zajímavý příklad v samém Masarykovi. Kdykoliv se Masaryk zásadně rozhodoval, ať ve filosofii nebo v politice, bylo to vždy podle zážitku a hodnoty, i když sám – autor Konkrétní logiky – byl vzdálen jakéhokoliv podceňování věd přírodních.

Tak oblast poznání smyslového, skutečnosti vnější, a oblast zážitku a hodnoty, skutečnosti vnitřní, nejsou v praxi myšlení nikdy přesně vyrovnány. I když se teoreticky uznává jakási jejich rovnocennost, jsou, jak jsme pověděli, jen průchodným stadiem k dalšímu dvojímu poměru sféry poznání a sféry hodnocení: buď tendence čerpat pravdu ze zážitku a princip hodnocení nabude vrchu, otvírajíce brány teoriím pravdy osobní [Srv. Josef Tvrđý: Teorie pravdy, Bratislava 1929, zejména kap. Osobní pravda, s. 73-89.], nebo naopak ve vývoji převáží sklon vysvětlovat obsahy vlastního nitra předmětně, tj. objektivní orientace vědecká. V případě prvním, kdy zdrojem poznání jsou obsahy vlastního nitra a procesem poznání toliko logické formování těchto obsahů (někdy i to se podceňuje), ztrácíme možnost dorozumění, možnost důkazu a možnost přesvědčit ostatní. Někteří zastánci tohoto způsobu nazírání mají tu ztrátu za přednost. Tak např. Rádl, když proti tomu, co nazývá školskou vědou a školskou filosofií, staví pravdu, „v níž sám tak pevně věří, že ho žádné dokazování, žádné vyvracení v jeho víře nezviklá...“. Tento poměr, v němž oblast zážitku a hodnocení vylučuje oblast objektivního poznání, bývá v dějinách příznakem rozkladu myšlení filosofického a vědeckého a vzrůstu citění náboženského.

Poměr druhý, jež jsme nazvali orientací vědeckou, je naproti tomu v trvalém konfliktu, ať zjevném nebo skrytém, s citěním náboženským, namnoze s celou oblastí hodnocení. Zmocňuje-li se jistý princip hodnocení, např. jistý fanatismus politický nebo náboženský, celých kolektiv, vzniká z toho přímé nepřátelství, namnoze veřejné pronásledování myšlení vědeckého.

Poměr, v nějž v praxi uvádíme poznání a hodnocení, ať vědomě nebo nevědomky, má značný význam pro všechny život individuální i společenský. Lidé mohou jednat podle toho, co je posedá, ať je to pud nebo ideál duchovní, podle toho totiž, co tak intenzivně prožívají, „čemu tak pevně věří, že je žádné dokazování v jejich víře nezviklá“. Mohou si ubližovat, podléhajíce nadmíru nejen svým pudům, ale i svým vášním mravním a politickým. A nejen to. Mohou dokonce ostatní přesvědčovat a nutit pomocí nejrůznějších ideologií, aby soudili a jednali také tak. Stejně však mohou, dříve než se rozhodují, učinit vlastní zážitek, prožívanou

„hodnotu“, předmětem povahy a výzkumu a do značné míry poznat, zda nejsou obětí vlastních pudů, citů, přesvědčení, zásad a ideálů.

V teorii to značí, že akt hodnocení a vědomí hodnoty z něho plynoucí nejen nemůže být zdrojem poznání, ale je dokonce i v praxi jako kritérium jednání nespolehlivé a namnoze nebezpečné. Z toho vyplývají některé důsledky pro filosofii hodnot, pokud se ovšem nechce vědomě rozejít s metodami vědeckými.

Jestliže nelze spoléhat na to, že hodnota, především hodnota duchovní, je skutečně vždy tím, za co ji máme, že je hodnotou, je prvním úkolem všeho filosofování o hodnotách podat *kritiku hodnocení*. Vzpomeňme jen, do jakých podrobností se zacházelo v kritice poznání, když šlo o to, otřást reálnou platností poznání a tím i vědy. Zde však, v oblasti hodnot, kde je půda horká instinkty a skrytými tendencemi, akt hodnocení se nejen nekritizuje, nýbrž namnoze se vyslovuje úplná důvěra ve vše, co je jakožto hodnota „samo sebou dáno“ („Selbstgegebenheit der Werte“ u fenomenologů). A přece objekty, které nazýváme hodnotami, jsou, jak jsme viděli, daleko měnivější a nespolehlivější než např. objekty normálního poznání smyslového.

V kritice hodnocení pak půjde především o rozbor procesu hodnocení, jehož prvním úkolem zase bude určit *axiotetický subjekt*, tj. určit v daném případě, kdo hodnotí, kdo „hodnotu klade“. Neboť podle toho, z jakého axiotetického subjektu se vychází, tj. co si představujeme nebo cítíme nebo jakkoli jinak prožíváme jakožto zdroj určující hodnotu, podle toho vyhlížejí i hodnoty, které v životě spatřujeme, o něž se zajímáme, i ty, o nichž chceme filosofovat. Takový axiotetický subjekt může být jedinec i společnost, národ i sociální třída, osobnost biofyzická i mravní a duchová vůbec. Je pak ovšem rozdíl mezi hodnotami, které „klade“ společenská třída, celý národ, snad lidstvo vůbec, a těmi, které uznává úzký kroužek estétů, náboženský blouznivec nebo politický fanatik.

Ve všech těch případech a jim podobných nám teprve kritika určí míru axiotetického práva, kterou lze připisovat těm jednotlivým subjektům, a tím i druh a faktickou platnost hodnot, které činíme předmětem svého snažení mravního, kulturního i hospodářského.

¹ Novák odkazuje na práce Ribota (*La Logique de Sentiments*, Paris 1905), Durkheima (*Les jugements de valeur et les jugements de réalité*, *Rev. de Metaph. et de Mor.* 1901), Bouglé (*Lecons de sociologie sur l'évolution des valeurs*, Paris 1929). K tomu poznamenává: Citovaná díla patří vesměs literatuře vědecké. Současná literatura filosofická pojednávající o hodnotách je převážně německá. Její početnost a metafyzická orientace nevyváží však chudobu vědeckých hledisek a vědeckého výkladu.